

SZEMLE

Debrecentől Amszterdamiig. Magyarország és Németalföld kapcsolata. Szerk.: PUSZTAI Gábor, BOZZAY Réka. Debrecen, 2010. Néderlandisztikai Tanszék, 424 l.

A Debreceni Egyetem közelmúltban akkreditált Néderlandisztikai Tanszéke újabb kötettel bizonyítja, hogy az oktatói feladatok mellett egyre karakteresebb a tanszék munkatársainak és a vonzáskörébe tartozó kutatóknak a műhelymunkája. A 2007-ben megrendezett „Michiel de Ruyter és Magyarország” című konferencia után most a következő évben megtartott, magyar és németalföldi kapcsolatokat értelmező ülészak kötetét tarthatjuk kézben (a külső megjelenés alapján is egy kialakuló könyvsorozatot sejtetve).

A szerkesztők bevezetője ugyan nem nélkülözi a lírai hangvételt sem, mindez azonban csak növeli szimpátiánkat a fiatal tanszék oktatóinak lelkes tudományszervező munkája iránt. A konferencia ezúttal nem valamely évforduló vagy szűkebben vett tematika alapján szerveződött, hanem a magyar és németalföldi kapcsolatok egészen tág időhatárát alkalmazva műfajok sokaságát vonultatja fel a gazdaságtörténeten, könyv- és irodalomtörténeten át az iskoláztatás, a cserekapcsolatok, valamint az egyházi missziós törekvések feltérképezéséig. A kötet írásainak műfaji sokszínűsége abból fakad, hogy nem csupán az előszóban elhangzott előadások szövegét tartalmazza, hanem helyet ad a témakörbe vágó, kissé szárazabb, adatközlő, könyvészeti jellegű dolgozatoknak, valamint azok szövegközlő függelékeinek is.

A középkorral indító kötet első előadása nem eszmék, hanem áruk, termékek útját, a magyar

és németalföldi kereskedelem egy szeletét dolgozza fel. Pósn László megállapítja, hogy az áruk kereskedelme többségében a magyar kivitelre (bányatermékek, nyersanyagok) korlátozódott, és az is inkább közvetítőkön keresztül jutott el a célországba, direkt kereskedői látogatásokról nem maradt fenn dokumentum („Németalföldi–magyar gazdasági kapcsolatok a középkorban”). A kultúráközvetítés egyik érdekes és manapság nagyon kedvelt területével foglalkozik Réthelyi Orsolya tanulmánya. A szerző egyike volt a Budapesti Történeti Múzeumban 2005-ben Habsburg Máriáról létrehozott tárlat szervezőinek, és ott találhatjuk a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett, „Királylányok messzi földről” címen nagy sikert aratott kiállítás kísérelőrendezvényeinek előadói között is. „Habsburg Mária királyné, mint közvetítő a kultúrák között” című dolgozata rámutat arra, hogy a kulturális kapcsolatok megélénkülését nem a magyar és a holland nyelven született irodalmi alkotások terén kell keresni (Mária királyné elsősorban a franciás műveltséget közvetítette), hanem az udvari műpártolásban, a kor szellemi és intellektuális áramlatainak továbbadásában. Habsburg Mária királyné udvarából is kiemelendő Oláh Miklós kultúráközvetítő szerepe, akinek említése átvezet Bitskey István dolgozatához („Németalföldi humanisták a 16. századi Magyarországon”). Bitskey szerint Oláh Miklós érsek, „aki Nagyszombatban magas szintű iskolakultúrát honosított meg, Pozsonyban pedig a *studia humanitatis* regionális központját igyekezett kialakítani”, szoros kapcsolatban állt a németalföldi humanistákkal, és többen az ő közvetlen inspirációjára kerültek hosszabb-rövidebb időre Magyarországra.

Bocskai István halálának 400. évfordulója kapcsán Kees Teszelszky sok újdonságot tartalmazó könyvet jelentetett meg az ismeretlen magyar koronáról, illetve Bocskai és a korona kapcsolatairól, majd pedig tanulmányban adta közre „Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt” című felfedezését. A mostani dolgozat („Diplomáciai iratok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt”) azzal az irategyüttessel foglalkozik, amelyet 1606-ban Bocskai követe, Bocatius János letartóztatásokor találtak és leltároztak. Az inventáriumot Philipus Rus császári titkár készítette, a jegyzék feldolgozásának fontosságára R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet. 2008-ban Kees Teszelszky a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban megtalálta az utazótáska tartalmának egy részét. Mostani, a *Portré és imázs* (Bp., 2008) című kötetben megjelent írásának átdolgozott változatában ennek az anyagnak a Németalföldről származó könyveire és nyomtatványaira összpontosítva elemzi Bocskai külpolitikájának eddig nem ismert vonásait. Holland egyetemeken magyar diákjait regisztráló adattár társszerzőjeként már ismerjük Bozay Réka ezirányú tevékenységét (*Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Bp. 2007. LADÁNYI Sándorral); mostani tanulmányában elsősorban a Leidenbe utazó peregrinusok kiutazásának körülményeit (útlevél, patrónus, alumnia) tárja fel a korabeli levelezés és levéltárakban őrzött ügyirati adatok nyomán („Magyar diákok leideni peregrinációjának előzményei a 17–18. században”). Ferenc Postma tanulmánya kifejezetten a *Magyar Könyvszemle* profiljába illik. A „Magyarok és a franekeri egyetemi oktatás” című dolgozat nem csupán a magyar diákok tanulási körülményeit, a professzorokkal való kapcsolatait helyezi új megvilágításba, hanem fontos megállapításokat tesz a nyilvános egyetemi szereplések és a kinyomtatott disszertációk felkutatását illetően is. A függelékben pedig olyan kolligátumkötetek részletes leírását olvashatjuk, amelyek eddig ismeretlen, magyar szerzőjű egyetemi disszertációkat tartalmaznak. Az anyag jellegéből adódóan Ferenc Postma sok könyvtári, illetve bibliográfiai hivatkozást is alkalmaz. Ezek-

nek az – önmagához képest következetes – rövidítéseknek a szokatlansága megzavarhatja az olvasót. A szakirodalomban elfogadott jelzések helyett Postma a legtöbb könyvtár rövidítéseként a városnév rövidített alakját használja (Brx = Koninklijke Bibliothek/Bibliothèque Royale, Brussel/Bruxelles, Hrb = Theol. Seminar der Evang. Kirche in Hessen und Nassau, Herborn, Strb = Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart, Wolf = Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel), van azonban, ahol a könyvtárnevet rövidíti, és ehhez teszi hozzá utólag a városra való utalást (OSzB, ReB = Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Budapest). A névalak feloldásainál az eredeti nyelven szerepel a könyvtár neve, kivéve az OSzK-t, amelynek feloldásában a magyar mellett a holland nevet is olvashatjuk (Országos Széchényi Könyvtár/Hongaarse Nationale „Széchényi” Bibliothek, Budapest), a szentpétervári könyvtár esetében viszont csak a németre fordított megnevezés (Russische Nationalbibliothek, korábban „Saltykov-Scedrin”) kap helyet. Sajnos esetleges az is, hogy a könyvtári jelzet szerepel-e a leleíróleírásban, és valójában nem tudható, hogy ezek (és miért pont ezek) a könyvtárak szisztematikus feltárása történt-e meg minden esetben, és vajon cédula, online vagy nyomtatott katalógusra utal-e a szerző. Bujtás Zsigmond László a magyar és a holland könyvészeti szakirodalmat egyaránt korrigálja, amikor dolgozatában Pápai Páriz Ferenc *Rudus redivivumának* holland fordítását (1701) mutatja be. A közelmúltban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban fellelt példány nemcsak új bibliográfiai tétel, hanem jelentősége abban áll, „hogy ez volt az első olyan, magyar szerző tollából származó, Hollandiában megjelent önálló kötet, amelyből a holland olvasóközönség közvetlen ismereteket szerezhetett Magyarország és Erdély korai, reformációkori egyháztörténetéről”. Ifj. Buzinkai György *Az elveszett bűnös* című művének holland visszhangját elemzi Eredics Péter dolgozata („Ifj. Buzinkai György elfeledett holland fordítása a 18. századból”), vizsgálva a kiadások körülményeit, valamint a fordítás szerkezeti és tartalmi sajátosságait. Fazakas Gergely Tamás családi örökségként kapott feladatot

teljesít, amikor Pántzél Pál kéziratos önéletírását ismerteti meg az olvasóval. Az Országos Széchényi Könyvtár bibliothecarius emeritusa, Fazakas József őrizte meg azt a kéziratot, amely egy eddig ismeretlen tudós erdélyi lelkipásztor leideni peregrinációjáról számol be („Az én álmaim akkor legkedvesebbek, mikor Hollandiáról vagynak». Pántzél Pál, egy 18. század végi leideni peregrinus kéziratos önéletírása”). A tanulmány felhívja a figyelmet arra a szövegkiadásra, amely a Csokonai Könyvtár sorozatban Pántzél önéletírását és egyéb munkáit (Debrecen, 2010) is közreadja ugyancsak Fazakas Gergely Tamás értő jegyzetei kíséretében. Nagy igényű vizsgálódást előlegez meg Csorba Dávid tanulmánya, aki Willem Teelink teológus tevékenységének emlékére „A történelem, ahogy Hollandiában írták avagy a 17. századi hollandiai történelemképzetek magyar recepcióját”-t vázolja fel. A szerző szerint is monografikus feldolgozást igénylő téma a holland és a magyar egyháztörténet egyik, eddig kellően fel nem tárt oldalát fogja majd – remélhetőleg mind több tanulmány nyomán – megvilágítani.

A konferencia 20. századi fejezetét témájukban egymástól nagyon különböző, de saját területükön újdonságot felmutató előadások képezik. Friss felfedezés Radnai István 1914–1916 között írt naplója („A trópusok édes illata”), amely a holland gyarmat, Szumátra szigetére tett utazást örökíti meg. Takács Miklós különös című dolgozata Füst Milán világhírű regényének értelmezés-kísérlete („Miért éppen Hollandia? – kortárs holland társadalomtudósok elméleteinek alkalmazhatósága Füst Milán *A feleségem története* című regényének olvasásában”). A tanulmány célkitűzése, hogy a magyar olvasók figyelmét felhívja Bal, Draaisma és Goudsblom holland társadalomtudósok magyarul is olvasható munkáira, a holland olvasóknak pedig a holland nemzetiségű Störr kapitány (és felesége) történetét ajánlja a figyelmébe, hiszen Füst Nobel-díjra való – egyébként eredménytelen – felterjesztése után a mű hollandul is megjelent. Törő Krisztina Noémi Johan Huizinga holland történész magyarországi visszhangjával foglalkozik („Válságok. Gogolák Lajos vitája Johan Huizingával”). Go-

golák 1938–1946 között három cikket (az utolsó már nekrológ) jelentetett meg Huizingáról; Törő Krisztina Noémi tanulmánya a történelmi háttér ismeretében elemzi a nézetkülönbségek változásait. Különös kiadástörténetet tár föl Gera Judit dolgozata: „Multatuli négy élete Magyarországon”. A 19. századi holland szerző *Max Havelaar* (1860) című regényének ugyanis négy magyar fordítása létezik, ám Gera Judit gondos elemzése nyomán kiderül, hogy a regény egyetlen magyar fordítója sem tudott hollandul, hanem valamely más világnyelv és különféle, egymástól eltérő kiadások alapján készültek a fordítások. A filológiai elemzésen túl Gera Judit fontos megállapításokat tesz arról is, hogyan tükrözte egyetlen regény fordítása az ideológiai kötöttségekkel terhelt fordításpolitikát.

Intézménytörténeti jellegű a kötet három záró dolgozata. Gonda S. László „Indonézia üzenek”. A közös holland–magyar református Indonéziamiszió terve, 1946–1949” című írása a magyar református egyháztörténet egyik érdekes misziós kísérletének körülményeit vizsgálja. Horváth Erzsébet és Gaál Enikő tanulmánya feltehetően olyan személyek érdeklődését is felkelti, akik részesei voltak a 2. világháború utáni holland gyermeksegélyezési akciónak („Egymás terhét hordozzátok». Hollandiai gyermekmentő akció”), illetve a fiatal 1956-os menekültek továbbtanulási támogatásának, amelyben jelentős szerepet játszott Flór Ede Hollandiában élő emigráns festőművész („A Magyar Ipari Tanulók Segélybizottsága”).

A sokrétű tematikájú tanulmánykötetet korabeli illusztrációk élénkítik, és név-, illetve helynévmutató egészíti ki. Ismételten sajnálhatjuk, hogy az aktuális szokás szerint a névmutatóba a jegyzetek anyaga nem került bele. Ebben az esetben nemcsak a szakirodalom visszakereshetőségét hiányoljuk, hanem azt is, hogy értékes, a feldolgozott témák szempontjából fontos nevek esnek ki a névjegyzék hatóköréből. Példának csupán Ferenc Postma sok új filológiai adattal szolgáló tanulmányára utalunk, amely bőséges jegyzetanyagában számtalan Németalföldön tanult magyar diákra hivatkozik, az ő nevük azonban a mutatókban nem szerepel. Megtalálható

viszont – teljesen feleslegesen – néhány fiktív név, regénycím (ráadásul: 'Effie Briest' 'Effi Brief'-ként), a névvariánsok egységesítése pedig zavaró módon elmaradt.

NÉMETH S. KATALIN

Boros István: A Váci Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványai. – Catalogus incunabulorum, quae in Bibliotheca Diocesis Vaciensis asservantur. Vác, 2010. Váci Egyházmegye, 102 l. + 1 pótlap

Minden újra kézbe vett kulturális emlékünkhöz leírása, minden megjelent katalógus közelebb visz bennünket múltunk, művelődéstörténetünk megismeréséhez. Természetes dolog az is, ha minden egyes adat különböző adatbázisok részét is képezi. A váci ősnymtatványok leírása például az új országos ősnymtatvány-nyilvántartását (<http://mek.oszk.hu/06100/06119/pdf/index.html>), a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartását (<http://www.eruditio.hu/lectio/mkdn>), és a nemzetköziét is (<http://www.bl.uk/catalogues/istc/>; <http://www.gesamtkatalogder.wiegendrucke.de/>). A szerzőknek, a kiadóknak gondolniuk is kell arra, hogy nem elég a saját gyűjtemény példás katalógusának közkinccsé tétele, az adatbázisoknak is be kell ezeket jelenteni. A tulajdonosnak pedig arra kell figyelnie, hogy nem mellelesleg törvény kötelezi a tulajdonában lévő minden egyes, 1851 előtt megjelent nyomtatvány és kézirat leírására, illetve annak nyilvánosságra hozatalára az említett közös nyilvántartás részeként.

A Váci Egyházmegyei Könyvtár 21 ősnymtatványt őriz. A mostani számbavétel első eredménye az, hogy az 1970-ben megjelent inkunabulum-nyilvántartáshoz (SAJÓ-SOLTÉSZ, CIH) képest öttel többnek a leírását vehettük most kézbe. Számunkra, magyarok számára fontos, hogy a 21 kiadás közül négy hazai unikumnak számít. Nemzetközileg is ritkaságként számon tartott példány azonban (amellett, hogy minden 15. századi kiadvány ritkaság) nincsen közzétűz.

Maga a mostani katalógus is kiadástörténeti ritkaságnak számít. A könyvtáros bosszantására, és persze öröme az élet ugyanis felülírta a könyvben megjelent állításokat. A könyvbe-mutatót követően előkerült ugyanis az az 1492-es kiadású Petrarca-kötet (CIH 2590), amelyet az előszóban még eltűntnek nyilvánított a szerző. Így a mutatókat kézzel érdemes mindenkinek ki-egészítenie, hiszen a könyv leírását minden katalóguspéldányban, pótlapon megtaláljuk.

A kis gyűjtemény katalógusának kiadását leginkább a provenienciaadatok teljes közlése teszi érdekessé. Nem csupán ez, hiszen az egyes kötetek leírása teljes, vagyis a könyvkötések leírása is szakszerű, Rozsondai Marianne ellenőrizte, és a legtöbb korabeli kötésről fotó is található a könyvben. Egyedül a vízjelek azonosítása és fotói nem jelentek meg, ám az előszó tanúsága szerint azért azok is elkészültek.

Az előszó, amely magyar és angol nyelven olvasható, bemutatja a Váci Egyházmegyei Könyvtár történetét, és az egyes ősnymtatványok a gyűjteménybe jutásának a történetét is, már ahol ez lehetséges. Az egyik legérdekesebb csoport (négy incunabulum) Rákóczi-falváról került Vácra, vélhetően az 1960-as években. Nem gyakori eset, hogy egy 1906-ban alapított plébánia gyűjteményét ősnymtatványok gazdagítják. Ez a tény akkor is elgondolkodtató, ha nincsen információ arról, hogy miként kerültek a Tisza menti faluba. A helytörténész kutatók talán egyszer a kötetekben említett könyvkereskedők levéltárában (már amelyek hozzáférhetőek) utánanéznének annak, hogy ki vásárolta ezeket a darabokat. Rozsondai Marianne szerint felvethető, hogy Viggázó Ferenc (1874–1928) valamilyen kapcsolatba hozható a kérdéssel, mert a kötetekben rá jellemző bejegyzések is vannak.

A katalógus 8. tétele egy meglehetősen sok példányban ismert ősnymtatvány: Biblia, Nicolaus de Lyra magyarázataival (Nürnberg, 1487; GW 4289). Az egyetlen nyomtatott ex libris azonban ebben található. A váci szeminárium tanáré, Lafftsák Jánosé, aki élete végén, 1801-ben készítette. A korból viszonylag kevés nyomtatott ex librist ismerünk magyarországi tulajdonostól, és a tény, hogy egy szemináriumi dog-

matikatanár is pénzt áldozott egy szép nyomtatott tulajdonjegy készítésére, azt bizonyítja, hogy a bibliofília történetében eddig számon nem tartott társadalmi rétegre is figyelhetünk.

A most megismert kis gyűjtemény minden egyes darabja arra utal, hogy a török kiűzése után újjászülető váci egyházmegye papjai megőrizték az eleiktől maradt régi könyveket; amint láttuk, egyesek már bibliofil értéket is tulajdonítottak nekik. Annak ellenére, hogy az egyházmegye élén álló Christoph Migazzi eladta a gyűjteményét (és nem kevés ősnymotatványt is) Baththyány Ignác gyulafehérvári püspöknek, a kisebb adományok figyelemreméltó régiségegyütttest hoztak létre.

A katalógus egyes tételeinek leírása korszerű, a kötet mutatói a nemzetközi elvárásoknak megfelelőek. A bevezető tömör, szakszerű. Csak sajnálni lehet, hogy egy kiadói szerkesztő nem olvasta el figyelmesen: így sok szóismétlés maradt a szövegben, és olyan apró hibák, mint hogy az említett Baththyány az említett adásvétel idején még nem lehetett érsek, a nem magyar Migazzi nevét pedig ma már nem szokás 'Kristóf'-nak írni.

Sajnos a kéziratok bejegyzések olvasatait nem ellenőrizték figyelmesen. A mellékelt képanyaggal összevetve bizony nem akad teljesen hibátlan szöveg. Apró betűhibák mellett értelemzavaró félreolvasások is előfordulnak. A 6. tétel bejegyzéseiben szereplő „Com(en)tar 40 R” egész biztosan „Constat 40 FI”, de akad olyan is, amely félrevezető egyes ősnymotatványok kiadási adatait tekintve. A 10. tételnél találkozunk egy 1496. évi nürnbergi, Anton Koberger műhelyében megjelent Boethiusra utaló bejegyzéssel. Ha igaz lenne, egy feltehetően ismeretlen kiadásra utalt volna a jegyzet készítője. A helyes olvasat azonban 1486, ami létező kiadás: GW 4537. De a bejegyzések olvasatának közlésében is következetlenséget látunk. Az 5. tételnél csak utal a szerző arra, hogy a könyv tartalmára vonatkozó jegyzetek találhatóak egyes helyeken, míg a 10. tétel esetében megkísérli a bejegyzés szövegét is közölni, nagyon sok hibával. Akkor, amikor a tulajdonos bejelenti az országos nyilvántartásba az új leírásokat, fontos lenne egy helyszíni alapos ellenőrzés.

Az említett hibák ellenére is fontos katalógust tartunk persze a kezünkben. Bízunk abban, hogy valamennyi egyházmegyei, illetve szerzetesrendi gyűjtemény gondot visel arra, hogy modern régikönyv-katalógusai készüljenek, és az egyes gyűjteményi részek leírása kötetben is megjelenjen majd.

MONOK ISTVÁN

Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum 1729–1848. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium, 322 l.

1769-ig hazánkban – a pécsi, óbudai, pozsonyi és egri kísérletek ellenére – nem létezett hivatalos orvosképzés, így a magyarországi és erdélyi orvosjelölteknek külföldön kellett diplomát szerezniük. A medikusok peregrinációjának fő iránya, különösen a 18. század közepétől, Van Swieten oktatási reformjaitól kezdve egyre inkább Bécs lett (a magyarok által 1848-ig írt orvosdoktori disszertációk közel fele bécsi születésű). Ennek a már Fraknói Vilmos és Schraud Károly óta kutatott, legutóbb pedig Szögi László által kiválóan feltárt bécsi peregrinációnak a legkézzelfoghatóbb hozadékát kétségtávolú a disszertációk jelentik. Minthogy Dörnyei Sándor orvosidisszertáció-bibliográfiájának két korábbi – jelen folyóirat hasábjain (2002. 3. 345–346) már ismertetett – kötetében az 1772–1848 között született nagyszombati, budai és pesti orvosi értekezések adatait közölte, kézenfekvőnek látszott, hogy sorozatát a leggazdagabb bécsi anyag feldolgozásával folytassa.

A bécsi disszertációk feldolgozását az anyag terjedelme mellett az is indokolta, hogy Bécs kiemelkedő szerepe a magyar orvosképzésben a nagyszombati (1769), illetve a jogutód budai (1777), majd pesti (1784) orvosi kar megalapítása után sem szűnt meg. Az 1876-os oktatási reformig a hazánkban működő orvosok többsége, sőt később is még jelentős része Bécsben, vagy Bécsben is tanult. Emellett az 1785-ben létesült katonarorvosi (pontosabban katonasebész) akadémián, a Josephinumon szintén számos

kiváló magyarországi származású vagy később hazánkban tevékenykedő szakember nyert képvisítést.

Az orvosdoktori avató értekezés (dissertatio inauguralis medica), noha műfajánál fogva többnyire túlságosan nagy tudományos értéket nem képviselt, fontos forrása nem csupán az orvostörténelemnek, hanem az egyetemes művelődéstörténetnek is. E disszertációk általában a vezető tanár (praeses) által meghatározott, többnyire a korra igen jellemző témának a szakirodalom ismeretét bizonyítani hivatott feldolgozásából és a vizsgán megvédendő tézisek felsorolásából álltak. A bécsi disszertációk nyelve eleinte a latin, II. József idején a német, az 1810-es évektől pedig a német és/vagy a latin volt. Az értekezéseket gyakran értékes bibliográfiai fogódzók nyújtó – olykor nemzeti nyelvű – ajánlások egészítették ki.

A sorozat eddigi köteteinek tárgykörét könnyű volt meghatározni, hiszen e bibliográfiák a hazai orvoskar alapításától 1848-ig valamennyi, ezen az orvoskaron született doktori disszertációt felölelték. A jelen – valójában előzmények nélküli – kötet összeállításához azonban nem csak a 'magyar' jelzőt kellett pontosan definiálni (a nem etnikai, hanem területi hovatartozást jelző 'hungarus', 'pannonus' vagy 'transylvanus' kifejezésekről van szó), hanem a bécsi egyetemi anyagot a Josephinumon született doktori disszertációkkal, illetve a valamilyen szempontból magyar vonatkozású disszertációkkal is szükséges volt kiegészíteni. Ez utóbbi csoportba kerültek például a nem magyarországi orvosok által írt, de magyar vonatkozású írások, vagy a nem magyarországi származású, de utóbb hazánkban tevékenykedő szerzők által írt disszertációk. Ebből is látható egyébként, hogy Dörnyei célja nem pusztán könyvészeti, hanem egyben orvos- és művelődéstörténeti értékű bibliográfia megalkotása volt.

Összesen 616 leírást tartalmazó, annotált bibliográfiánk tehát hármassal osztatú, vagyis a szerzők betürendje háromszor indul újra. Előbb a magyarországi és erdélyi (valamint partiumi, szlavóniai, fiumei, illetve a határövezetek területéről származó) szerzők Bécsben megjelent munkái, majd

a Josephinumon született értekezések, végül pedig a magyar vonatkozású munkák leírásai következnek. A számozás nem az előző kötet folytatásaképpen logikus 960-as, hanem a jobb elkülöníthetőség végett az 1001-es számmal indul, hogy a második csoport az 1501-gyel, a harmadik pedig az 1601-gyel kezdődjék. (Noha a szerző indokai érthetők, számomra ez a megoldás kissé túl csavarosnak tűnik.)

A bibliográfiaiban minden esetben pontos, a láthatóan kézbe vett eredeti művön alapuló leírások a szerző nevéből, a címváltozatokból, a kiadási, könyvészeti adatokból – illetve ezek pótlásaiból – az értekező rövid, a vallásra is utaló életrajzából, az értekezés tartalmi ismertetéséből, az ajánlásra vonatkozó megjegyzésekből, illetve a mű fellelési helyének megjelöléséből, végül pedig esetleg a szerző arcképéből vagy a mű címlapjának ábrájából állnak. A számos eddig ismeretlen vagy a korábbi feldolgozásokhoz képest javított adatot tartalmazó bibliográfiát teljes és alapos időrendi, földrajzi, tárgy- és névmutató egészíti ki, s teszi minden irányból használhatóvá.

Mindezzel azonban nem zárhatjuk le e kötet ismertetését, hiszen feltétlenül meg kell említenünk a bevezető tanulmányt is, amely – akár csak a sorozat korábbi darabjaiban – ezúttal is tökéletes áttekintést ad a feldolgozott témáról: mind az orvosdoktori értekezések műfajáról, felépítéséről, történetéről, mind pedig a tanulmányokat kibocsátó intézményekről, illetve ezen intézmények hazai művelődéstörténetben betöltött szerepéről híven tájékoztatja olvasóit. Különösen hasznos az a néhány oldal, amelyen a szerző kiemeli számunkra a bibliográfiájában tárgyalt, tartalmilag értékes vagy érdekes értekezéseket. Aki pedig ezek után sem lenne tisztában azzal, hogy milyen hatalmas munka fekszik ebben a könyvben, annak ajánlom azt a szerény fejezetecskét, amely a kiadvány forrásait ismerteti. E látszólag szükséztű, valójában elképesztően gazdag tartalmú bevezető tanulmány szerintem az utána következő bibliográfiával egyenrangú teljesítmény, amelynek értékét tovább emeli a szerző – személyiségére olyannyira jellemző – fontoskodás- és mellébeszélés-mentes tiszta, magyar stílusa.

Őszintén remélem, hogy ebben a könyvben nem csupán orvostörténészek lelik majd örömeiket, hiszen e munkát olvasva, forgatva és használva mindenki előtt nyilvánvalóvá válhat, hogy az orvostörténet és az egyetemes művelődéstörténet határvonalát milyen nehéz, ha éppen nem lehetetlen meghúzni.

Végül hadd szóljak pár szót a könyv testéről is, amely Haiman Ágnes tipográfus, Gyergyák Bence borítótervező és nem utolsósorban a Borda házaspár, a mecénáskiadók jóvoltából egyértelműen méltónak bizonyult tartalmához. A borítón egyébként egy szülészeti fogó ábrája látható, amely talán e harmadik kötet bizony lassú, kínosan nehéz, ám végül is sikeres megszületésére utal. Puer tandem natus est nobis.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Tapolcainé Sáray Szabó Éva: Komárom nyomdász- és sajtótörténete 1705–1849. Komárom, 2010. KT Könyv- és Lapkiadó Kft. 236 l.

A helyismereti kutatás és könyvkiadás minden előnyét és hátrányát is jól mutatja ez a kötet. A legjobb szót ennek a tevékenységnek a méltatására a kötet lektorának, Szénássy Zoltánnak (szül. 1925) 2009-ben átadott 'Helytállásért Díj' elnevezése kínálja. A Szénássy család tagjai – köztük a tragikus hirtelenséggel fiatalon elhunyt Szénássy Árpád (1953–2005) – anyagi sikereiket a helyi közösségi kulturális múlt feltárásának támogatására is kamatoztatják. Az ő kiadójuk gondozásában jelent meg ez a most ismertető kötet is.

A szerző, Sáray Szabó Éva (a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület aktív kutatója, bibliográfus, történész) kiváló hely- és forrásismeretere alapozva nyomdánként, illetve időszakos kiadványonként haladva részletesen ismerteti a komáromi nyomdász- és könyvkiadás történetét. Könyvének látható előnye az, hogy a források számbavételét is részben maga végezte (levéltári iratjegyzéket éppen úgy állított össze, mint a *Mindenes Gyűjtemény* repertó-

riumát). Zavarba ejtő ugyanakkor a modern (az elmúlt húsz év) irodalom- és könyvtörténeti összefoglalásai ismeretének a hiánya. Pedig ha elolvassa V. Ecsedy Judit monográfiájának (*A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp. 1999. Balassi Kiadó) Komáromra vonatkozó fejezetét, akkor a könyv címe is így változott volna: *Komárom nyomdász- és sajtótörténete 1703–1849*. Töltési István ugyanis már 1703-ban Komáromban, igaz, hamis nyomdahellyel (Lőcse) nyomtatott. A lőcsei hamis impresszumot később is használta evangélikus énekeskönyvei kiadásához (vö.: V. Ecsedy Judit: *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*. Bp. 1996. Borda Antikvárium, Nr. 25, 27, 28, 29). Ugyanakkor Sáray Szabó Éva munkája jól foglalja össze azokat a szakirodalmi helyeket, amelyek Töltési életrajzában 1686–1703 közötti időszakáról adatokat közölnek, véleményt formálnak. Ezeket a dokumentumokat pedig majd egy új könyvtörténetet író monográfusnak kell kritikailag számba vennie ahhoz, hogy valamelyest tisztázzon lehessen ezeket a részletkérdéseket.

Sáray Szabó Éva munkája más tekintetben jól kötődik a komáromi könyvnyomtatás hagyományaihoz. Ahogy könyve összegzéséből kitűnik, a Komáromban, a jelzett időszakban megjelent 457 kiadvány (amelyhez azért majd hozzá kell számítani az említett hamis nyomdahellyel ellátottakat is) túlnyomó része ugyanis ismeretterjesztő. Ez a jelleg Sáray Szabó munkájában úgy nyilvánul meg, hogy bizonyos alapfogalmakat, ismereteket szakmonográfiától idegen módon elmagyaráz: mi a kalendárium, mit jelent a betűmetszés, a felvilágosodás stb.

A kötet időrendben veszi számba a komáromi nyomdászokat, bemutatva tevékenységüket, kiadványaik tematikus összetételét. Töltési István (1703–1721) után Turótzai Mihály dolgozott a városban, de mindössze öt kiadványa ismert az 1721–1737 közötti időszakból. 1740-ben Schmeid Miklós János neve tűnik fel egy komáromi impresszumú kiadványon, azonban a folyamatos nyomdászati tevékenység csak a század utolsó évtizedében indult el. A pozsonyi nyomdász, Weber Simon Péter 1788-tól 1794-ig Komárom-

ban 115 kiadvánnyal, főként magyar nyelvűekkel szolgálta a protestáns művelődést, a kortárs tudományos és irodalmi életet. Ő már Pozsonyban kiadta betűmintakönyvét, kiadványainak jegyzéke pedig 1793-ban látott napvilágot. Modern kiadóként állt a Komáromi Tudós Társaság, de általában a magyar nyelvű irodalmi életet megteremteni kívánó értelmiségi törekvések mögött. Komáromban Péczeli József volt e mozgalom egyik vezető alakja, és az ő tevékenységét támogatta a maga eszközeivel Weber. Ő volt a *Mindenek Gyűjtemény* kiadója is.

Weber sajtóját 1794-ben Weinmüller Bálint vásárolta meg, és az a család tulajdonában maradt 1848-ig. Özvegye, majd fia, Imre, 1831-től pedig leánya, Franciska működtette. 1848-ban a Siegler testvérek vették meg ez utóbbiától a nyomda felszerelését (Siegler Antal kölcsönkönyvtárat is működtetett a városban). A Weinmüller család idején is alapvetően ismeretterjesztő kiadványok jelentek meg a nagyszámú alkalmi nyomtatvány mellett. Olyan szervező egyéniség azonban, mint Péczeli volt a maga korában, már nem állt a nyomda mellett.

A Siegler testvérek tevékenysége jelentős mértékig a szabadságharchoz kötődik. A *Komáromi Értesítő*, majd a *Komáromi Lapok* mellett számos egyleveles nyomtatvány ismert (felhívások, színlapok, térképek).

Sáray Szabó Éva könyve jó kiindulópont a komáromi könyvtörténet megismeréséhez, és egyben a szerző eddigi kutatásainak összegzéséként is tekinthetünk rá. Magam csak sajnálom, hogy nem törekedett a Komáromban megjelent valamennyi kiadvány kritikai számbavételére, egy összesített jegyzék kiadására. Mert a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia kiegészítése egyik korszakában sem nélkülözheti a helytörténeteszek alapkutatásait. Jó lenne, ha a helyismereti levéltári és könyvtári alapkutatások városonként vagy nyomdász családonként kritikai kiadványjegyzékek kiadására törekednének. Olyanra, amelyet országosan biztonsággal lehet összegezni. A jegyzékek összeállítása során számos levéltári anyag fog még előkerülni, amely a korszerű helyismereti monográfiák megírását is lehetővé

teszi majd. Egyetlen példát említek, mint olyat, amelyet követendőnek látok: FRIGYIK Katalin: *Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája, 1794–1920*. Székesfehérvár, 2003. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.

MONOK ISTVÁN

Borsa Gedeon: Brassói román nyomda a 18. század első felében. Bp. 2010. OSzK–Gondolat Kiadó, 145 l. /Nemzeti Téma/

A hazai és nemzetközi könyv- és nyomdatörténeti szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen az a kuriózumnak minősülő kísérlet, amelyre Borsa Gedeon könyve derít fényt. A könyvtörténeti kutatások hazai és nemzetközi szaktekintélye, Borsa Gedeon új könyvében bemutatja az egyetlen olyan magyarországi nyomdát, amely patrica előállítás nélkül, sajátos módon nyomtatott a 18. század harmincas éveiben.

Az erdélyi szászország – Nagyszeben mellett – második legjelentősebb városában, Brassóban akad ugyanis a 18. század harmincas éveiből olyan nyomdászattörténeti újdonság, amelyről a magyar szakirodalom eddig gyakorlatilag nem vett tudomást. A Brassó városának egykori román negyedében (Bolgárszegezen) levő ortodox templom egyik tanítója és pópája, Petcu Șoanul (1706?–1741) érdekes és egyéni próbálkozása ez. Nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy mások nyomdája helyett saját maga által barkácsolt műhelyben állítson elő sokszorosított könyveket. A műhely egyetlen ismert nyomtatványa, a román nyelvű *Calendari* 1733-ban keletkezett.

A bukaresti Akadémiai Könyvtár két példányban őrzi a *Calendari* című nyomtatványt, amelyet a zárósorok tanúsága szerint Petcu Șoanul állított elő Brassóban. A címlap alján napra pontos dátum is olvasható: 1733. február 20. A harmadik példányt Borsa Gedeon találta meg Nagyszebenben, az ortodox érsekség könyvtárában, ráadásul eredeti kötésben.

Két 18. századi brassói kortárs kéziratos feljegyzése fontos részleteket őrzött meg erről a vál-

lalkozásról. A román szakirodalomban ugyan foglalkoztak már ezzel a műhellyel, de inkább csak annak egyetlen termékével, a *Calendari*-val. Érdeklődésüket ugyanis inkább a cirill betűs, román nyelvű kiadvány világi tartalma keltette fel, amely valóban igencsak szokatlan jelenség volt a 18. század első felében.

Viszont gyakorlatilag senki sem foglalkozott mostanáig e kis műhely technikai munkamódszerével. Szemügyre véve a Șoanul-féle műhelyben használt teljes nyomdai anyagot, vagyis minden ólomöntvényt, amely befestékezve a papíron nyomot hagyott, Borsa Gedeon a következőket állapítja meg. A műkedvelő nyomdász két különböző méretű betűtípust állított elő. Ebből a kisebbet a szöveghez használta, a másikat, amelynek csak nagybetűi vannak, a címsorok kiemeléséhez. Öntött még ezekhez jeleket, könyvdíszeket, valamint a táblázatokhoz és a díszsorokhoz léniákat. A behatóbb vizsgálat bizonyossá teszi, hogy a *Calendari* matricáról öntött betűkkel készült. Az ismétlődő betűk mérete és alapvető vonalvezetése azonos. A bolgárszegi pap azonban betűit – mindenki másétól eltérően – sajátos megoldásként deszkára ragasztotta fel, és a kinyomtatott példányok (levonatok) úgynevezett állószedésről készültek. Ez azt jelentette, hogy igény szerint, akár több év elteltével is újabb példányokat lehetett nyomtatni az állószedésről. Érdekes adalék, hogy a könyvvizsgálati adatok szerint a *Calendari* nyomtatott példányai Brassóban még 1772-ben is gond nélkül beszerezhetők voltak. Az általa alkalmazott állószedés éppen a lényegét tekintve tér el a szokásos (Gutenberg újításának számító) szétszedhető szedéstől, amikor is nyomtatás után az egyes ólombetűket visszaosztották, majd tetszés szerinti más könyvekhez újra felhasználták.

Șoanul esetében ez nem így történt, de arról sincs szó, hogy esetleg egyedileg vésett fabetűk használatára került volna sor. Ilyenre volt már példa csaknem száz évvel korábban, I. Rákóczi György idejében, amikor a Gyulaféhvárhoz közeli Preszaka helységben Dobre pap készítet fabetűkkel könyveket, anélkül hogy sajtója lett volna.

Borsa a tőle megszokott módon, kitűnő filológusként nyomda- és művelődéstörténészként minden szempontból körüljárja témáját. A 15. század világra szóló találmánya mindig jelentős anyagi ráfordítást igényelt. Ennek hiányát Șoanul egyéni kezűgyességével és rendkívüli türelmével igyekezett pótolni. Így jelentette meg kis kötetét, a *Calendarit*, amely afféle öröknaptár volt. Egy nagyrészt bibliai eredetre visszavezethető kis időrendi ismertetés után következnek a bolygók tanításai, azaz jóslások a planéták állása alapján. Majd gyakorlati jó tanácsok olvashatók a mezőgazdaságra és az egészségre vonatkozóan. Ez az öröknaptártípus a maga korában Közép-Európában – így hazánkban is – rendkívül elterjedt és sikeres kiadványnak számított, jellegzetesen sokat ígérő jóslataival.

E siker alapján Șoanul pápa megkísérelte, hogy az Erdélyben akkoriban csak románok által használt cirill betűk után immár latin betűket is vésson. Erről is Șoanul egy kortársa tesz említést, magát a szinte csoda folytán fennmaradt egy levélnyi latin betűs próbanyomatot azonban Borsa Gedeon találta meg. A bolgárszegi pápa latin betűkkel történt kísérletezésének emléke egy 28×141 mm méretű kis papírdarab. Rajta csupán egyetlen magyar nyomtatott szó olvasható, hatszor megismételve: 'Batsfalu', azaz 'Bácsfalu', a Brassóhoz legközelebb fekvő csángó község neve. Borsa Gedeon Șoanul latin betűinek külön fejezetet szentel, hiszen ezek megjelenése az eddigi ismeretekhez képest meglepő újdonság. Az akkor már századok óta használt latin betűk az általa előállított alakban mindazonáltal már nem ütötték meg kora színvonalát, így e téren szemlátomást nem próbálkozott tovább.

Mindent összevetve a brassói Șoanul megoldása, hogy a patricát elhagyva, matricát véssve állította elő öntött betűit, a nyomdászat történetében feltehetően egyedülálló. Borsa könyvében Șoanul életrajzi adatait is összegyűjtötte, mindazt, amit a különböző források megőriztek róla. Egyik kortársa megjegyezte, hogy 1741. május 31-én elhunyt Petcu pápa, aki szerinte „putim bolind” (kicsit bolond) volt. Ez a megjegyzés

nyilván külön voltára utal, amely jól egybevág az általa műkedvelőként kifejlesztett nyomda létrehozatalával.

A magyar nemzeti bibliográfia eddig a *Calendari* című kiadványt – éppen az említett bukaresti példányok elírása alapján – ugyan közölte, a Petrik-bibliográfia nyomdamutatójába azonban – részletesebb vizsgálat nélkül, így tévesen – az abban az időben Brassóban működött Seuler-féle műhely termékei közé sorolta. A mai napig tehát mindössze ennyi „szivárgott be” a magyar bibliográfiákba erről a könyvről.

Borsa Gedeonnak ezt a könyvtörténeti érdekességet tárgyaló kötete az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó „Nemzeti Téka” sorozatában jelent meg; román és német nyelvű összefoglalóval ellátva került a könyv-, művelődés- és technikatörténet iránt érdeklődők elé.

V. ECSEDY JUDIT

Benkő Ferenc: Enyedi ritkaságok. Kolozsvár, 1800. Kiss Erika és Viskolcz Noémi tanulmányaival. Szeged, 2010. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar /A Tudástár Füzetek 1./ 99, XII l.

A *Parnassusi időtöltés* hetedik darabjaként jelent meg 1800-ban Kolozsvárt, Hochmeister Márton nyomdájában az a kis kötet, amelyben a nagyenyedi történelem, földrajz és természetrajz tanára, Benkő Ferenc (1745–1816) mutatta be a híres kollégium ritkasággyűjteményét. Az ismeretterjesztő sorozat a korban nagyon népszerű volt, és úgy tűnik, ma is az maradt, hiszen első négy darabjának hasonló kiadása a bibliofil „Amor Librorum” sorozatban látott napvilágot (*Parnassusi időtöltés...* Első–negyedik darab. Nagyszeben, 1793–1794; Kolozsvár–Nagyszeben, 1794; Kolozsvár, 1796. Hasonmás kiadás CSOBÁN Endre Attila kísérelő szövegével. Bp. 2010. Kossuth Kiadó, OSzK). A kis gyűjtemény hetedik kötete fotomechanikus másolatának kiadása több aktualitással bír.

Az első ilyen kortárs jelenség a gyűjtés történetének a hazai humán kutatások sorába kerü-

lése, és egy olyan fiatal, középkorú kutatói kör kialakulása, amely ezzel, illetve hasonló témákkal foglalkozik. A könyv- és a műgyűjtés európai, így magyarországi fellendülése is – méreteiben eltérő módon – a 17. században érte el azt a pontot, amikor a gyűjtőszennvedély, nem kevéssé a Föld felfedezésével párhuzamosan, a természeti ritkaságokat a szennvedély rabjainak látókörébe vonta. A másik aktualitása a hasonló megjelentetésének, hogy a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara egy olyan kiállító helyet nyitott meg, amelyben a látogató interaktív módon is megismerheti a biológia, a fizika, az ásványtan, a földtan, az informatika és a technika érdekességeit, feltárt törvényszerűségeit. Ezt a – nem jogi értelemben – múzeumot annak vezető füzetéből ismerhetjük meg (*Tudáskapu. Az Interaktív Természetismereti Tudástár kincsei*. Szerk.: VISKOLCZ Noémi. Szeged, 2010. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar). Ebben a füzetben Viskolcz Noémi röviden áttekinti az említett, a gyűjtés történetében bekövetkezett változás folyamatát („Természetismereti gyűjtemények Európában és Magyarországon a 16–18. században”).

Ennek a Természetismereti Tudástárnak az első kiadványa a most ismertető Benkő Ferenc-kötet, amelynek utószavában Viskolcz Noémi a szerző életrajzát foglalja össze, illetve bemutatja a nagyenyedi Református Kollégiumot, mely már az 1662. évi megalapítása utáni évtizedekben jelentős könyvtárat tudhatott magának, s a gyűjtemény fokozatosan egészült ki az oktatást segítő tárral. A tárral Kiss Erika tanulmányából ismerhetjük meg. Viskolcz Noémi írásában elkíséri Benkő Ferencet második peregrinációjára, amelynek során Budán, Bécsben, Prágában, a Saale melletti Hallében, Weimarban és Erfurtban a ‘Naturkabinét’ meglátogatása nagyban inspirálta arra, hogy hazatérve hasonló gyűjtemény kialakításával segítse annak a kollégiumnak oktató tevékenységét, amelyik a korszak Magyarországon és Erdélyben talán a legkorszerűbb intézmény volt. A kortárs szellemi áramlatok befogadásában mindenképpen élen járt.

Benkő Ferenc nem csupán azt tartotta fontosnak, hogy a gyűjtemény megismertetését és az oktató munkát összekösse, hanem azt is, hogy megteremtse egy sokak által olvasható és érthető stílusban írott, ma úgy mondanánk, ismeretterjesztő irodalmat. Ez lett a „Parnassusi időtöltés” sorozat.

Két kortárs jelenségre utalnánk még a kis kötet kapcsán: 1798-ban Batthyány Ignác hagyatékával létrejött a Batthyanaeum Gyulafehérvárt, 1802-ben Széchényi Ferenc megalapította a Bibliotheca Regnicolarist, a majdani Magyar Nemzeti Múzeum és annak Országos Széchényi Könyvtára alapjait. Ugyanebben az évben Teleki Sámuel Marosvásárhelyt megnyitotta a Teleki Téka kapuit, és az egy év múlva meghalt Samuel Brukenthal gyűjteményeiből alakították ki az 1817-ben megnyílt Múzeumot. Az egyetemi, kollégiumi természetrajzi táruk folyamatos gazdagítása a 18. század folyamán jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a 19. század elején alapított múzeumok sora hangsúlyt fektetett a hasonló gyűjteményeknek a nagyközönség számára történő bemutatására.

A másik fontos jelenség Benkő könyve kapcsán az, hogy a nem is túl régen, a 18. század elején megjelent új tudományos diszciplína, a múzeumtan (museologia, museographia: 1727, Caspar Friedrich Neickel) immár magyar nyelven is alapművet tudhatott magáénak.

Egy rosszkedvű megjegyzés az ismertető végén. A 21. század elejének agyament világa, az EU nevelésügyi „újdonság” mániája, amely szinte kizárólag már létező dolgok „újszerű” elnevezését követeli azért, hogy a közpénzből a köz is részesülhessen, a kiállítóhelyet, a kiállítást, a múzeumot, a ritkaságtárat nevezeti „tudástár”-nak és „tudáskapu”-nak. Az alkotó, normális emberek kényszerből facsarják ki agyukat és ezzel nyelvünket. 2011 Magyarországnak valóságához ez is hozzátartozik. Jelzi a rossz irányvétel, és jelzi azt is, hogy vannak még emberek, akik ilyen feltételek mellett is alkotásra képesek.

MONOK ISTVÁN

Géczi János: Sajtó, kép, neveléstörténet. Veszprém–Bp. 2010. Iskolakultúra, 220 l. /Iskolakultúra-könyvek 38./

Géczi János *Sajtó, kép, neveléstörténet* című könyvében a 19–20. századi magyar neveléstudományi folyóiratokat mutatja be. A tanulmánykötet egyik novuma, hogy eddig kevés olyan tudományos írás jelent meg a neveléstudományi szakmában, amely a pedagógiai szaksajtóval foglalkozik. Géczi János ezt az űrt tölti be jelen könyvével. Második újdonsága, hogy a periodikák esetében nemcsak a közleményeket vizsgálja, hanem a sajtó hasábjain megjelenő fényképeket is. Ehhez módszerként az ikonográfiai/ikonológiai metódust használja. Az ikonográfiai/ikonológiai módszer a magyar neveléstudományban először jelenik meg könyvfórmátumban: eddig csak tanulmányokban, illetve szerkesztett könyvekben tűntek fel ilyen témájú írások. A kötet harmadik novuma az antropológiai tudás integrálása a neveléstörténeti tematikájú vizsgálódásokba.

Hogy megérthessük Géczi jelen könyvét, szélesebb kontextusba szükséges helyezni tanulmánykötetét. A tágabb értelmezési keret a magyar neveléstudományi szakma ikonográfia/ikonológia iránt érdeklődést mutató kutatócsoportjai adják. Jelenleg Magyarországon négy eltérő szellemi horizontú, többé-kevésbé rendszeres munkálkodással jellemezhető kutatói érdeklődés van. Az egyik az ELTE Neveléstudományi Intézete körül létrejövő kutatói közösség, mely tudományos csoport Németh András köré szerveződik – itt élénk érdeklődés van az iskolán belül a téma iránt, s remélhetőleg idővel megjelennek az első publikációk is. A második irányzat Mikonya Györgyhöz kapcsolható, aki szintén az ELTE Neveléstudományi Intézetéhez köthető. Sajátos munka jellemzi Kéri Katalin oktatáskutatót is. A negyedik kutatói irányzat Géczi János nevével fémjelezhető. Ez utóbbi két kutatói munka intézményesülésének helyszíne a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézete.

A négy kutatói csoport más és más módszertant használ ikonográfiai/ikonológiai kutatásai során. Az ELTE kutatói csoportja művészettörténeti indítással: nagyban támaszkodnak Erwin Panofsky munkásságára. Mikonya György és tanítványai a pedagógiai életképek felől közelítik meg a (fény)képelemzést. A Kéri Katalin által folytatott kutatás (nevelés- és művelődés)történeti beágyazottságú, mely kibővül a fotografikus szemléletmóddal is. Géczy jelen könyvében az előzőektől eltérő kutatási programot fogalmaz meg. Géczy az ikonográfiai/ikonológiai kutatásokat antropológiai szempontból értelmezi. Ezen elméleti koncepció szerint, amikor fényképet, ikonokat vizsgálunk, mindig magát az embert, illetve az emberi tevékenység eredményeképpen létrejövő anyagi, szellemi kultúrát kell/szükséges vizsgálni.

Géczy kutatási filozófiája szerint a vizsgálódásnak mindig az individuumból kell kiindulnia, mert a fényképeken mindig maga az ember az, aki megjelenik, tükröződik. Ehhez olyan tudományra, tudásra van szükség, melynek tárgya az ember. Ez a tudomány pedig – kézenfekvő módon – nem lehet más, mint az embertan tudománya, az antropológia. Ebben a kutatási irányzatban mindig a fényképen megjelenő egyén az elsődleges. Még akkor is, ha a társadalmat alkotó személy nincs is jelen a fényképen: a fényképen megjelenő anyagi kultúrában ugyanis látens formában ilyenkor is mindig megtalálható, mivel az egyén gondolkodási formája az általa megalkotott tárgyakban ölt testet. Az individuum az a szubsztancia, amelyet mindig vizsgálat tárgyává kell tenni. Ez az alapvető, de nem a legkisebb egység Géczy értelmezésében. Hiszen az egyén mindig magában a kultúrában jelenik meg, különböző tárgyakkal. Így a legkisebb egységek mindig a tárgyi attribútumok, melyek a fényképeken feltűnnek. A tárgyak jelenlétéből, illetve hiányából lehet következtetéseket levonni. Egy konkrét példán bemutatva: ha a képes pedagógiai periodikák fényképeit vizsgáljuk a szocialista korszakban, feltűnik, hogy amint haladunk előre az időben, a rendszerváltozás felé, egyre kevésbé jelennek meg az ideológiai, mozgalmi neveléshez tartozó tárgyak, például az úttörő-

egyenruha és az úttörőnyakkendő. Ebből a változásból az a következtetés vonható le, hogy az ideológiai, mozgalmi nevelés átértelmeződött, sőt fokozatosan háttérbe szorult, s a rendszer erodálásához is vezetett. Tehát a fényképeken megjelenő tárgyi változásokon is tükröződik magának a rendszernek a változása. Így az ikonológiai/ikonográfiai módszer segítségével támogatni, cáfolni, kiegészíteni lehet más (társ) tudományok eredményeit.

A négy kutatási irányzatot – művészettörténeti, pedagógiai életképek, (nevelés)történeti és antropológiai – osztályozva elmondható, hogy az antropológiai nézőpontot nevezhetjük az „elsődlegesnek”. Ez a kutatási metodológia az, amely leginkább az alappal, a társas-társadalmi helyzetet felépítő „aktoral”, az emberrel foglalkozik. Minden más kutatási irányzat – ebben az értelemben – csak „másodlagos” lehet, mert vizsgálódásuk tárgya nem az egyén, hanem az egyén által létrehozott anyagi, szellemi kultúra. Ezek a művészettörténeti indítással kutatás során a tárgyi attribútumok; a pedagógiai életképek esetében a pedagógikum; míg a (nevelés)történeti irányzat esetén a történelmi hagyományok, tények és adatok.

Géczy szerint az antropológiai jellemzők az elsődlegesek, így minden más nézőpont – szociológiai, művészettörténeti, történeti, pszichológiai – csak ezután, illetve ebből következik. Ez tükröződik az antropológiai terek esetében is. Géczy az elemzése során három antropológiai teret alkot meg. Az első antropológiai tér az egyén legszűkebben vett tere, ez maga az emberi test, illetve a testhez tartozó öltözék. Az első antropológiai tér esetében az a vizsgálódás tárgya, hogy milyen egyén jelenik meg a fényképen. Milyen nemű, mennyi idős, milyen viseletet hord stb. A második antropológiai tér mindig az emberi cselekvés helyszínére fókuszál. Arra, hogy hol zajlik a fényképen megjelenő tevékenység. Osztályteremben, parlamentben stb. A harmadik antropológiai tér pedig a táj-, illetve a földrajzi tér elemeinek leírására szolgál. Az antropológiai terek elméleti háttere az, hogy az ember antropológiája nemcsak az egyénen/egyénben jelenik meg, hanem az ember által létrehozott

terekben is, melyek kölcsönhatásban állnak egymással. Az antropológiai terek jelentősége, hogy elmélete keretet nyújthat a fényképen megjelenő egyének, tárgyak, attribútumok csoportosítására. Ezen koncepció alapján rendszerezni lehet a fényképeket, „rendet lehet vinni a rendtelenségbe”.

Az antropológiai kérdésfeltevésből fakadnak a kötet tanulmányai is. Például a gyermek-felnőtt dichotómiából származik „A szocialista gyermekfelfogás. A túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése, 1956–1964” című tanulmány. A gyermek antropológiai adottságaiból fakad „A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi szaksajtójában” című írás. Az antropológiai terek leginkább és legjobban „A térszimbolizáció megjelenítése a hazai szaksajtóban. 1960-as évek” című közleményben jelennek meg.

Géczi könyvének második jellemzője – az antropológiai szemléletmódon, kérdésfeltevésen túl – tudomány-szociológiai szempontból az empirikus metodológiai nyomvonalon való haladás. Jelen kötetben már megjelenik az igény az ikonográfiai/ikonológiai kutatások empirikus irányba való terelésére. Géczi tanulmányaiban az empirikus adatok számszerűsítésére törekszik, ezzel a metodológiával igyekszik kikerülni a kutató szubjektumából fakadó hibákat. Kutatásai során igyekszik nem egy-egy fényképet kiragadni a neveléstudományi szaksajtó ikonozszférájából, és azt általánosnak, a korszakot a leg-tökéletesebben reprezentálni kívánó fényképként feltüntetni, hanem először kvantifikálja a fényképeket, illetve az azokon megjelenő attribútumokat. Csak ezután, a kemény empirikus tények után általánosít, ezekből von le következtetéseket, és állít be egy-egy fényképet mint az adott korszakot és témát leginkább reprezentáló alkotást. Kutatási metodológiája nem abból fakad, hogy maga a kutató sokat foglalkozik a vizsgálat tárgyával, és ezáltal kirajzolódik benne egy irányvonal, amelyre felépíti mondanivalóját, hanem először kvantifikál, és ezekből az adatokból hoz létre elméletet. Míg az első kutatási metodológia erősen szubjektivistá felfogásból indul ki,

vagyis a kutatás eredményeképpen az a problémacsoport emelkedik ki, amely a leginkább – akár öntudatlanul is – kirajzolódik a kutató személyében, addig a Géczi-féle kutatási irányvonal az objektív vizsgálatra törekszik. Az kevésbé fontos, hogy mely problémacsoportok kerülnek a kutató látókörébe, és abból mely tematikus egységek rajzolódnak ki; inkább az a lényeges, ami a számszerűsített adatokból kibontakozik. Itt a kutató szubjektuma háttérbe kerül, s maguk az adatok azok, amelyek meghatározzák a kutatás irányvonalát.

A Géczi-féle kutatási felfogás a szubjektív-objektív metodológiai skálán az utóbbi – az objektív szemléletmód – felé mozdul el jelentősen. Ez a kutatói irányzat az angol empirikus hagyományból merít, ahhoz tér vissza, míg a szubjektivitásra nagyobb hangsúlyt helyező kutatók a német hagyományból merítenek. Ez nagyon jelentős különbség: míg az első, a szubjektív paradigma esetében maga a kutató az, aki szelektál, addig a másodikonál, az objektivitásra törekvő paradigmánál a kutató háttérbe vonul, és úgy mond a kvantitatív adatokból kirajzolódó képet magyarázza, értelmezi. A két kutatási metodológiának egészen más a kutatói felfogása: míg az elsőnél a kutató előtérben van, hangsúlyosabb szerepbe kerül az egyén, addig a másodikonál a kutató a háttérbe vonul, és a kvantitatív adatok beszélnek „helyette”. Ez a másik, jelentős újítás Géczi kötetében. Így a szerző kimondva-kimondatlanul az objektivistá paradigma, az empirikus és kvantitatív kutatások mellett érvel. Tanulmányaival és kötetével Géczi igyekszik behozni a neveléstörténeti kutatásokba az empirikus, a kvantitatív adatok fontosságát.

Géczi János jelen könyve a hazai neveléstudományi sajtótörténeti és ikonográfiai/ikonológiai kutatások egyik alapköve, melyre építeni lehet. A kötet egyik legfőbb erénye, hogy módszertanilag gazdagítja a hazai neveléstudományi kutatások tárházát. Remélhetőleg a tudományos párbeszédközösséget további sajtótörténeti, antropológiai és ikonográfiai/ikonológiai kutatások felé inspirálja.

DARVAI TIBOR

Monok István: Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates 1526–1750. Paris, 2011. Honoré Champion Éditeur /Bibliothèque d'études de l'Europe Centrale, vol. 4./ 278 l.

Monok István francia nyelvű monográfiája a kora újkori Kárpát-medence könyvtár- és olvasmánytörténeti kutatásainak összegzése, átfogó igényű szintézise. A rangos párizsi könyvsorozat Közép-Európa történetének olyan jelenségeit mutatja be, amelyek a kontinens egésze számára is tanulságokat rejtenek, s komparatív módszerük révén jelentékeny mértékben hozzájárulnak Európa politikai és kulturális múltjának árnyaltabb megismeréséhez. Aligha vitatható, hogy a könyvtörténet s az abból kibontható értelmiségtörténet erre messzemenően alkalmas terület. Az pedig egy további, s különösen fontos tényező, hogy az utóbbi években fellendült magyarországi könyves műveltségre vonatkozó kutatások a most kiadott kötet révén be tudnak kerülni a nemzetközi tudomány vérkeringésébe, s a nyugati kutatók előtt nem lesz többé fehér folt a Kárpát-medence kultúrtörténetének egyik fontos szegmense. Mint köztudomású, sokszor épp a nyelvi korlátok vagy a könyvterjesztés jól ismert nehézségei akadályozták meg a soknyelvű közép-európai térség kultúrájának kellő mélységű megismerését a nyugati szakemberek számára, holott ez mással nem pótolható szempontokkal járulhat hozzá az összkép kialakításához.

Monok munkája módszerében is példamutató. A kötet nem a korábban kiadott magyar nyelvű összefoglalások (MADAS Edit–MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig.* 1998. Balassi Kiadó; majd kibővítve 2003) gépies átültetése francia nyelvre, hanem a francia olvasó elvárásai, műveltségi horizontjához alkalmazott átfogalmazása, kiegészítése, végső soron: beillesztése az európai művelődéstörténet összképébe. Ezt már csak a több mint húsz lapnyi bibliográfia is mutatja (225–248), amelyben magyar nyelvű tételt csak a legszükségesebb esetben találunk (főként a könyvlistákat közlő forráskiadványok ilyenek). Jóleső érzéssel látjuk, hogy a tárgyalt téma egyes rész-

leteiről ma már a világnyelveken is bőségesen lehet olvasni. Ebben a könyv szerzőjének szerepe kiemelkedő: német, francia és olasz nyelvű korábbi közleményeinek száma nem csekély; ezen túlmenően pedig az áttekinthetően tagolt könyvészet tételeinek összegyűjtése is alapvető segítség a külföldiek szakszerű tájékoztatásához.

Noha a monográfia kronológiai kerete a kora újkor, nyilvánvaló, hogy a szerzőnek az előzményekről is meg kellett emlékeznie, ezért tartalmas bevezetés igazítja el az olvasót a középkori magyar történelem alapvető kérdéseiben, a Mohács előtti magyarországi politikai és kulturális helyzet sajátosságaiban. Ezt követően az első nagyobb fejezet lényegében forrástipológia: itt mutatja be Monok mindazokat a dokumentum-típusokat, amelyek az összkép alapjául szolgáltak. Ilyenek a könyvlisták és leltárakon kívül a magánlevelezésben, irodalmi idézetekben, testamentumokban, öröklési hagyatékokban, egyházlátogatási jegyzőkönyvekben és számos egyéb iratokban fellelhető adatok, amelyek számba vehetőek a könyvtörténeti kutatásban.

A kötet gerincét hat nagyobb fejezet alkotja. Az intézményi könyvtárakról szóló rész bemutatja a budai és a gyulafehérvári uralkodói udvar könyves műveltségét, a városi és iskolai könyvtárakat, a katolikus és protestáns egyházi könyvgyűjteményeket, s kitér a Kárpát-medencén kívüli magyar bibliotékák ügyére is. Az utóbbiak egyrészt a protestáns 'peregrinatio academica' révén létrejött egyetemi közösségek (natio, bursa) könyvszükségletét szolgálták; másfelől a külföldön alapított katolikus papképző intézmények (a bécsi Pazmaneum, a római Collegium Germanicum Hungaricum) rendelkeztek könyvtárral, s ezek sem hagyhatók figyelmen kívül, minthogy a kor egyházi értelmiségének fontos tájékozási fórumai voltak.

A legterjedelmesebb (s talán legtanulságosabb) fejezete a könyvnek az értelmiségi elit könyvtáiról, könyves mecenatúrájáról, olvasmány-műveltségéről szóló rész („Les bibliothèques privées des catégories supérieures”). Itt elsősorban az arisztokrata családok bibliotékájának bemutatása áll a középpontban, így a Batthyány, Bánffy, Pálffy, Thurzó, Illésházy, Istvánffy, Zri-

nyi, Révay, Rákóczi, Nádasdy, Esterházy familiák több generáción át tartó könyvgyűjtési aktivitása a téma. Kiderül a fejtegetésekből, hogy ezek a főúri udvarok kulturális központok is voltak, a központi nemzeti királyi udvar nélküli magyar királyságban ezek a rezidenciák voltak a nyugati keresztény kultúra végvárai, az iszlám hódítással határos terület szellemi őrhelyei. S épp a könyves műveltség vizsgálata tudja megmutatni a nyugat-európai olvasó számára, hogy ez a terület szervesen kapcsolódott a nyugati civilizációhoz: a peregrináló diákok és tudósok könyvek százait közvetítették a kontinens régiói között. Ennek a kulturális transzfernek az anyagi támogatói, mecénásai épp az említett főúri réteg egyes tagjai közül kerültek ki. Némileg kisebb anyagi lehetőségekkel, de intenzíven járultak hozzá a könyvek által közvetített kultúrának a magyar királyság félkörívű területén történő terjesztéséhez a köznemesek, a tudós értelmiségiek és a főpapok is; róluk itt egy-egy alfejezet ad tájékoztatást. Monok korábbi tanulmányainak summarizata, külföldieknek szánt, szerencsésen tömörített és világos összefoglalása mindez.

A társadalom középrétegeinek könyves kultúrájáról szóló fejezetben egyrészt az egyháziak (katolikus papok, protestáns lekipásztorok, református kollégiumi értelmiségiek), másrészt a városi polgárok könyvtáiról, bibliofil tájékozódásáról kapunk képet. Külön fejezet foglalkozik az olvasmányok nyelvi kérdésével. Ennek során indokoltan kell tárgyalnia a szerzőnek a Kárpát-medence anyanyelvi pluralitásának jelenségét, a latinnak hivatalos nyelvként való használatát, amely a régió politikai és etnikai adottságaival függött össze (a török idők utáni rekatolizációs folyamat, a germanizáció elkezdése, a betelepült etnikumok szocializációja egyaránt ebbe az irányba mutatott). A könyvkiadásban a latin nyelv kiemelkedő szerepének magyarázata feltétlenül szükséges a külföldi olvasó számára, már csak azért is, mert ez ekkor elkülönítette egymástól a kontinens nyugati és középső régiójának kultúráját, szellemi fejlődésének ütemét.

Önálló fejezet tárgyalja a könyvgyűjtés módszereit. Gyűjtő vagy olvasó? (Collectionneur ou

lecteur?) – teszi fel a kérdést Monok. Teljesen jogosan, mivel nem lehet egyenlőséget tenni az alkotó mentalitású, kreatív módon olvasó könyvhasználó és a műgyűjtői céllal könyvtárat létesítő személy között. Az előbbire közismerten jó példa a Zrínyi-könyvtár, amelyben possessori bejegyzések és marginálisok bizonyítják a használatot, valamint a tulajdonos kiterjedt írói munkásságában is nyomon követhető olvasmányainak hatása. Ezzel szemben sajnálatos módon számos értékes bibliotékának az állománya szétszóródott, s a sporadikusan fennmaradt adatok nem adnak lehetőséget ilyen irányú megállapításokra.

A 18. századi könyvkultúráról az utolsó nagyobb fejezet ad áttekintést. A fejtegetés a korszak meghatározó értelmiségi rétegeinek könyves műveltségét veszi górcső alá, mégpedig az intézményi könyvtárak bemutatása révén. Így sorra kerülnek a katolikus főpapi, szerzetesi és iskolai bibliotékák, a protestáns iskolai gyűjtemények, az egyetemi könyvtárak, valamint a tankönyvkiadó műhelyek adatai, végül a főúri gyűjtemények és gyűjtési szokások ismertetése zárja a sort. Monok István érthető módon különleges figyelmet szentel (itt is, de már korábban is) a francia eszmei hatások és könyves kapcsolatok bemutatására: ezek a felvilágosodás századában erősödnek, s számos könyvanyagban (Teleki-, Festetics-, Széchenyi- és más bibliotékák állományában) megmutatkoznak.

Az összefoglaló fejezet már a következő korszakba vezeti az olvasót: a városi-polgári könyvkultúra világába, amelyben kialakul a nyilvános könyvtárak hálózata, kaszinók és olvasóköri jönnek létre, s az anyanyelvű olvasmányok kerülnek meghatározó szerepbe. A külföldi olvasó számára ezáltal kiteljesedik az a kép, amelyet Monok a kora újkorról adott.

A kötetet hely- és névmutató egészíti ki, ami növeli használhatóságát, ezzel is elősegítve a franciaul olvasó szakemberek és érdeklődők tájékozódását a magyarországi és ennek révén a közép-európai művelődéstörténetnek a nyugati típustól sokban eltérő, s olykor igencsak bonyolult témaköreiben.

BITSKEY ISTVÁN